

BATI ANADOLU'DAKİ TÜRK YAYILIŞINA KARŞI BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN KUMAN-ALAN TOPLULUKLARINI BALKANLARDAN ANADOLU'YA NAKLETMESİ

YUSUF AYÖNÜ*

Giriş

Tarihteki diğer büyük imparatorluklar gibi, yayıldığı geniş coğrafyada farklı dinlere, ırklara ve kültürlere mensup çeşitli halklara hükmeden Bizans İmparatorluğu'nda da etnik açıdan homojenlikten söz etmenin imkânı yoktur¹. Elbette ki, belli bölgelerde bazı halkların nüfus açısından tartışmasız üstünlükleri vardı. Ancak imparatorluk genelinde kesin bir demografik haritanın oluşturulabilmesi mümkün değildir. Özellikle büyük kentler ve nüfusun yoğun olduğu sahil bölgeleri değişik kökenlere mensup bireyleri barındırmaktaydı². Hiç şüphesiz canlı ticarî hayat ve mümbit arazilerin cazibesi bu bölgelerde heterojen unsurların ortak birlikteliklerini kaçınılmaz kılıyordu. Ancak Balkanlarda ve çorak arazilerin bulunduğu Anadolu'nun iç kesimlerinde de durum bundan pek farklı değildi. Söz konusu bölgelerdeki karışımın sebebi ise imparatorluk içindeki dengelerin korunabilmesi için sık sık başvuru olan nüfus transferi politikası idi. Bu uygulama çerçevesinde kalabalık toplulukların ülkenin bir yerinden başka bir yerine göçürülmesi o bölgenin etnik yapısı üzerinde önemli değişikliklere yol açmaktaydı.

Bizans imparatorlarının erken dönemlerden itibaren uyguladıkları bu politikanın temelinde: Başta Türkler olmak üzere bazı kavimlerin askerî yeteneklerinden faydalanma yoluna gidilmesi, imparatorluk arazilerine giren göçebelerin ya da seferler sırasında ele geçirilen esirlerin uygun bölgelere yerleştirilmesi, imparatorluk otoritesini tanımayan

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova-İzmir/TÜRKİYE, Tel: (232 311 10 10/3926) yusuf.ayonu@ege.edu.tr

¹ Peter Charanis, "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, 3/2, (Jan., 1961), s. 140; aynı yazar, "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, 13 (1959), s. 25.

² Örneğin İmparatorluk başkenti İstanbul'da bilinen dünya halklarının hepsini görmek mümkündü. Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2008, s. 22.

topluluklar tarafından işgal edilen bölgelerin yeniden kazanılması, resmî dinî öğretilere aykırı fikirler besleyen grupların dağıtılması gibi siyasi, askerî, ekonomik ve dinî sebepler yatmaktaydı³.

Kalabalık Slav topluluklarının kalıcı olarak Balkanlara yerleşmesi sonucu VI. yüzyılın sonları ve VII. yüzyıl başlarında bölgedeki otoritesi tamamen çöken⁴ Bizans İmparatorluğu aynı dönemde doğu eyaletlerinde de ciddi toprak kayıplarına uğradı. Sasanîleri durdurmayı başaran⁵ imparatorluk, onların yerini alan Araplar karşısında kan kaybetmeye devam etti. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca süren Arap akınları, Anadolu'da büyük bir tahribata yol açtığı gibi bölge nüfusunun önemli bir kısmının kaybedilmesine de sebep oldu⁶. Bu durum karşısında Bizans yönetimi asker ve çiftçi açığını kapatmak amacıyla tehcir uygulamasına başvurdu⁷.

I. Iustinianos (527-565) döneminde Vandal ve Gotlardan bir grubun Anadolu'da, Bulgarların da Trakya'da yerleştirildiklerini bilmekteyiz. Yine I. Tiberios'un (578-582) iktidarı sırasında 10000 Ermeni Anadolu'dan Kıbrıs Adası'na göçürüldü. 688 yılında II. Iustinianos (685-695) tarafından Trakya'dan getirilen kalabalık bir Slav topluluğu Bithynia Bölgesi'ne yerleştirildi. Bu türden nüfus transferlerine VIII. yüzyılda da devam edildi. V. Konstantinos (741-775) döneminde binlerce Ermeni ve Suriyeli Monofizit Bizans ordusunun Maraş, Malatya ve Erzurum tarafına düzenlediği sefer sırasında toplanarak Trakya'ya götürüldü. Yine onun döneminde Balkan Yarımadası'ndan getirilen 208 000 Slav, aileleri ile birlikte İstanbul Boğazı ile Sakarya Nehri arasındaki bölgeye yerleştirildi⁸. Bu yüzyıl içindeki bir diğer büyük nüfus transferi IV. Leon (775-780) dö-

³ Charanis, "The Transfer of Population", s.150-151.

⁴ Charanis, "Ethnic Changes in Byzantine Empire", s.36 vd.; Mango, *a.g.e.*, s.31.

⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1991, s.78, 95-96; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s.55-56; Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *T.D.*, Sa. 33, İstanbul 1982, s.137.

⁶ Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992, s.60, 78, 95, 102, 106-107; Uçar, *a.g.e.*, s.59, 79 vd., 111 vd.; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.115-117, 145-146, 182, 195; Steven Runciman, "Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü", *Belleten*, VII/27, (1943), s.552; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1934, s.4-5; Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford-California 1995, s.32; Walter Emil Kaegi, "The Contribution of Archery to Turkish Conquest of Anatolia", *Speculum*, XXXIX, January 1964, s.99-101.

⁷ Mango, *a.g.e.*, s.33.

⁸ Chranis, "The Transfer of Population", s.141-144; Mango, *a.g.e.*, s. 32-33; Jean-Claude Cheynet, "Les transferts de population sous la contrainte à Byzance", *Travaux et recherches de l'UMLVT, Littératures Sciences humaines Les déplacements contraints de population Marne-la-Vallée* 2003, s. 61.

neminde oldu. Kilikya ve Suriye üzerine düzenlenen sefer sırasında ele geçirilen çok sayıda Yakubî ve bir miktar Ermeni, Trakya'ya yerleştirildi⁹. Bu kitlesel nüfus transferleri birkaç yüzyıl içerisinde imparatorluğun demografik yapısında öyle büyük bir değişikliğe sebep olmuştu ki, VIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde hangi etnik grubun hangi bölgede ve ne sayıda yaşadığını söylemek mümkün değildir¹⁰.

II. Nikephoros Phokas (963-969) ve I. Ioannes Çimiskes (969-976) dönemlerinde başlayan yeniden toparlanma sürecinde imparatorluğun doğuda duruma yeniden hâkim olmasının ardından bu bölgelerde yaşayan başta Ermeni ve Süryaniler olmak üzere doğu Hıristiyanları kitlesel olarak göç ettirilmişlerdi. Nitekim I. Basileos (867-886) döneminde takibata uğrayan, orduları mağlup edilerek liderleri öldürülen ve imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağıtılan Pavlikianların bakiyelerinden kalabalık bir topluluk Ioannes Çimiskes tarafından Anadolu'dan Trakya'ya göçürülerek Filibe civarına iskân edildi¹¹. İktidarının son yıllarında doğuya yönelen II. Basileos (976-1025) döneminde Vaspurakan Krallığı'nın topraklarının ilhak edilmesi sonrasında bu bölgede yaşayan Ermeniler başta Sivas ve Kayseri olmak üzere Anadolu'da farklı bölgelere göçürülmüşlerdi¹². XI. yüzyıl ortalarında Ermeni Ani Krallığı'nın imparatorluğa ilhakı tamamlandığında da kalabalık sayıdaki Ermeni, imparatorluğun çeşitli bölgelerine yerleştirildi¹³. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak konumuz imparatorluğun genel nüfus transferi politikası ve bu doğrultudaki uygulamaları olmadığından daha fazla ayrıntıya girme gereği yoktur.

⁹ Chranis, "The Transfer of Population", s.144.

¹⁰ Mango, *a.g.e.*, s.33.

¹¹ Georgius Cedrenus, *Synopsis Historiarum*, II, CSHB, yay., I. Bekker, Bonn 1839, s.382; Anna Komnena, *The Alexiad of The Princess Anna Komnena*, İngilizce çev., A. Dawes, London 1969, s.464-465; Türkçe çev., Bilge Umar, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996, s.471-472; Charanis, *a.g.m.*, s.146; Cheynet, *a.g.m.*, s.53.

¹² Bizans İmparatoru II. Basileios'un Ermenilerin yaşadığı bölgeleri doğrudan Bizans'a bağlamak için giriştiği harekât hakkında bilgi için bkz., Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s.14 vd.

¹³ *Simpat Vekayinâmesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Türk Tarih Kurumu'nda Basılmamış nüsha), s.30 vd.; Vardan Vartabet, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1262)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, çev., Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937, s.174; ayrıca bkz., Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev., Fikret İşıltan, İstanbul 1970, s.172-173; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.309; Michael Angold, *The Byzantine Empire 1025-1081*, New York 1988, s.17-18; Treadgold, *a.g.e.*, s.39; aynı yazar, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford-California 1997, s.592; V.V. Barthold, "Ani", *IA.*, C.I, Eskişehir 1997, s.435.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren kalabalık Türkmen topluluklarının Anadolu'ya akın etmeleri bölgenin etnik yapısında yeni ve köklü bir değişimin habercisiydi. Bu tarihten başlayarak 1453 yılında Bizans'ın sükû-tuna kadar geçen dört yüzyıllık dönemde Anadolu'daki Bizans varlığı tedricen ortadan kalkarken bölgenin yeni efendileri Türkler oldu. Özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Moğol tehdidinden kaçan Türkmen topluluklarının Anadolu'nun denetimden uzak batı bölgelerine yığılmaları imparatorluğun doğu sınırında büyük bir baskı oluşturdu¹⁴. İznik İmparatorluğu döneminde devletin merkezinin Anadolu'ya kayması ile bu tehlikeyi yakından gözlemlene fırsatı bulan Bizans yöneticileri, Batı Anadolu'daki son hâkimiyet sahalarını kaybetmemek için sınır savunmasına büyük önem verdiler. Türklerin Batı yönündeki yayılmalarını durdurmak için alınan önlemler çerçevesinde bu yıkıcı selin önüne bir set çekmek amacıyla Balkanlardan bazı topluluklar aileleri ile birlikte Anadolu'ya getirilerek Türklerin yayılma sahalarına yerleştirildi.

Türkleri Anadolu'dan tamamen çıkartma düşüncesini taşıyan ve belki de bu gücü kendinde gören son Bizans imparatoru olan I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) 1180 yılında ölümünün ardından başlayan siyasî kargaşa, 1204 Nisan'ında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi ile doruk noktasına ulaştı. İstanbul'un IV. Haçlı seferi orduları tarafından işgal edilmesinin ardından Latin boyunduruğu altında yaşamak istemeyen bazı Bizans soyluları tarafından kurulan devletçiklerden en önemlisi İznik İmparatorluğu'dur. İmparatorluğun kurucusu I. Theodoros Laskaris (1204-1222) iktidarının ilk yıllarında İstanbul'daki Latinler, Trabzon'daki Komnenler ve Anadolu'daki Selçuklular ile amansız bir mücadeleye girişmiş ve bu mücadeleden başarı ile çıkarak Bizans'ın resmî varisi olmayı hak etmiştir¹⁵. Asıl amaçları İstan-

¹⁴ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev., O.Ş. Gökay, Ankara 1999, s.14 vd.; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev., Fatma Gül Berktaş, İstanbul 1995, s. 44 vd.; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1984, s.73 vd.; Ostrogorsky, "The Palaeologi", *CMH*, C.IV, Cambridge 1966, s.346; Speros Vryonis, "Mikra Asia (1204-1453)", *HHelE*, C.9, Atina 1980, s.318.

¹⁵ Geörgios Akropolitês, *Khronikê Syngrafê*, yay., Antônios D. Panagiôtou, Atina 2003, s.37 vd.; Nikéforos Grégoras, *Rômaikê Historia*, C.I, (1204-1341), yay., Dêmêtrês Moshos, Atina 1997, s.45 vd.; Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, yay. O. Turan, Ankara 1943, s.32; Türkçe çev., Mürsel Öztürk, Ankara 2000, I, s.25; İbn Bibî, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, yay., A. Sadık Erzi, Ankara 1956, s.110; Türkçe çev., Mürsel Öztürk, I, Ankara 1996, s.130-131; O. D. Lampsidês, "O Antagônismos Metaksy tôn Kratôn tês Nikaïas kai tôn Megalôn Komnênôn dia tèn Klêronomian tês Vyzantinês Ideas", *AP*, 34, (1977-78), s.15-16; ayrıca bkz., Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev., Bilge Umar, İstanbul 2003, s.291-293.

bul'daki Latin işgaline son vererek Bizans'ı yeniden ihya etmek olan I. Theodoros Laskaris ve halefleri, bu amaçlarını gerçekleştirmek için dik-katlerini batıya vermelerinin ülkenin doğu sınırının güvenlik altına alınmasından geçtiğinin farkına varmışlar ve bu doğrultuda aldıkları önlemler ve uyguladıkları strateji ile de bunu başarmışlardır.

I. Theodoros Laskaris'in ardından tahta oturan III. Ioannes Vatatzes (1222-1254), özellikle ziraat ve hayvancılığa verdiği büyük önem ve diğer iktisadî tedbirleri ile Bizans halkını yeniden refaha kavuşturmuştur¹⁶. Başarılı ekonomik politikalarının yanı sıra cesur bir asker ve akıllı bir yönetici olan III. Ioannes Vatatzes, Batı Anadolu'daki dar bir bölgede sıkışıp kalan imparatorluğun varlığı için askerî amaçlı ikametlerin son derece önemli olduğunun farkında idi. Bunun anlamı mevsimlik seferler düzenlemek yerine bölgede yaşayan unsurlarla doğuda sınır savunma sisteminin yeniden canlandırılmasıydı.

A. Kumanların Nakli

1237 yılında Batu Han idaresindeki Moğol-Tatar ordusu Yayık Nehri'ne doğru ilerlerken pek çok Kuman topluluğunu önüne kattı. Moğol hâkimiyetine girmek istemeyen Kuman topluluklarından bir kısmı İtil Bulgar ülkesine sığınırken bir kısmı da İtil'in batısına geçti. 1237'de Bulgar ülkesini yakıp yıkan, 1238'de Rusya'nın kuzey kesimlerini tamamen ele geçiren Batu Han, 1239'da Kumanların yoğun olarak bulunduğu Don-Donuç sahasına doğru ilerledi. Moğolların gücü karşısında tutunamayan Kumanların birçoğu yapılan savaşlarda öldü. Geriye kalanlardan bir kısmı Moğolların hâkimiyetini kabul ederken, büyük bir kısmı da Batı'ya Macaristan ve Balkanlara gitti¹⁷. Balkanlara gelen Kuman toplulukları Latin İmparatorluğu tarafından hizmete alındıkları gibi İznik İmparatorluğu da onların askerî yeteneklerinden faydalanma yoluna gitmiştir¹⁸.

¹⁶ Bu dönemde Bizans ahalisinin ekonomik durumunun çok iyi olduğunu ifade eden Gregoras, bütün ambarların mallarla dolduğunu, ağılarda, mandıralarda ve ahırlarda hayvan sürülerinin olduğunu ve Türklere yüksek fiyattan satılan tarım ürünleri ile büyük servet elde ettiklerini yazmaktadır. *Grégoras*, s.68-69.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s.96-97; David Morgan, *The Mongols*, Massachusetts 1990, s.136-137.

¹⁸ *Akropolitês*, s.101, 107; István Vásáry, *Cuman and Tatars Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, New York 2005, s.66-67; Türkçe çev., Ali Cevat Akkoyunlu, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, İstanbul 2008, s.78-79.

1239/40'da Moğolların önünden kaçan kalabalık bir Kuman topluluğu, içlerine kuru ot doldurdukları derileri sal olarak kullanmak suretiyle, kadın ve çocukları ile birlikte Tuna'yı geçti. Yaklaşık 10000 kişilik bu grup uzunca bir süre Trakya'da yerleşebilecekleri uygun bir yer bulmak için gezip dolaştı. Bölgede başıboş halde dolaşan ve etraftaki şehirleri yağmalayan¹⁹ Kumanların Bizans arazilerine zarar vermelerini engellemek ve onların askerî yeteneklerinden faydalanmak isteyen İmparator III. Ioannes, Bizans hizmetine aldığı bu Kumanlardan bir kısmını Trakya ve Makedonya'da, bir kısmını da Anadolu'da Menderes havzası ve Frigya Bölgesi'ne yerleştirdi (1241/42)²⁰.

Bazı araştırmacılar III. Ioannes Vatatzes'in bu uygulamasının pek işe yaramadığını ve Kumanların Türkmenlerle karışmasıyla bölgenin Türkleşmesinin hız kazandığını ileri sürerken²¹, II. Theodoros Laskaris "Sen İskit'i batı bölgelerinden buraya getirmek suretiyle onun cinsinden doğuda hizmet eden bir kavim yarattın ve Pers'in oğulları (Türklerin) yerine ikame etmekle Türklerin batıya doğru durmadan ilerlemelerini önledin" ifadeleriyle babasının bu nüfus transferi politikası ile Balkanlardan Anadolu'ya kalabalık sayıdaki Kuman topluluklarının ikamet ettirilmesi sonucunda Anadolu'daki Türklerin Batı yönündeki yayılmalarının önüne geçildiğinden övgüyle söz etmektedir²². Çağdaş Bizans yazarlarından Pakhymeres de III. Ioannes Vatatzes'in bu uygulamasını İznik İmparatorluğu'nun en önemli icraatı olarak yorumlamaktadır²³. Aynı şekilde bir diğer Bizans müellifi Akropolites'in ifadelerinden de Kumanların Anadolu'da yerleştirilmesinin çok mantıklı bir hareket olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır²⁴. Gerçekten de Ioannes'in sınır savunmasını başarı ile sürdüren kuvvetlerini Kumanlar ile desteklemesi mevcut şartlarda akıllıca bir davranıştı.

Amasra'nın biraz doğusundan başlayan İznik İmparatorluğu ile Selçuklular arasındaki sınır, Sakarya Nehri'ne paralel olarak bir yay şeklinde güneydoğuya doğru inerek Anadolu'nun güneybatı sahillerin-

¹⁹ *Akropolitês*, s.99-101.

²⁰ *Grêgoras*, s.63; ayrıca bkz. Vászary, *a.g.e.*, s.67; Türkçe çev., s.79; Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1997, s.26.

²¹ Msl. Bkz., Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 352.

²² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.409 dipnot 2; Vászary, *a.g.e.*, s.67.

²³ Georgios Pakhymeres, *Relations Historiques*, I, notlar Albert Failler Fransızca çev., Vitalien Laurent, Paris 1984, s.29 vd.

²⁴ *Akropolitês*, s.117 vd.

den denize dökülen Dalaman Çayı'na kadar uzanıyordu²⁵. Sınırın İznik İmparatorluğu tarafındaki hat boyunca çok sayıda kale bulunmaktaydı. Ayrıca iki devlet arasında herhangi bir yerleşimin olmadığı boş araziler (Selçuklu Uç bölgeleri) uzanmaktaydı ki bu bölgelerde Türkmenler ve İznik sınır savunmacıları (akritai) arasında sık sık çatışmalar yaşanmaktaydı²⁶. İznik İmparatorluğu'nun Karadeniz sahili boyunca sahip olduğu topraklar Amasra'dan batıya doğru uzanan dar sahil şeridinden ibaretti. İç kesimler Selçukluların denetimindeydi²⁷. Bununla birlikte İznik yönetimi açısından asıl sorunu XII. yüzyıldan itibaren Selçukluların akınlarını yoğunlaştırdıkları Menderes havzası ve Türkmenlerin yoğun olarak buldukları güney sınırı teşkil etmekteydi. Özellikle Anadolu'nun güney batısındaki bölgelerde sürüleri ile dolaşan kalabalık Türkmen toplulukları büyük bir tehdit oluşturmaktaydı²⁸. Anadolu'daki soydaşları ile aynı savaş taktiklerini ve silahları kullanan Kumanların bu bölgede yerleştirilmesi hiç şüphesiz hareketli Türkmen atlılarına karşı yerleşik savunma hattından daha etkili bir yöntemdi. Kumanlardan çoğunlukla hafif süvari birlikleri olarak yararlanan Bizans yönetimi onları aynı zamanda ordu içinde de kullanmaktaydı. III. Ioannes Vatatzes, bu Kumanlardan Anadolu'da yararlandığı gibi Balkanlardaki mücadeleler sırasında da faydalanmaktaydı. Nitekim 1242 yılındaki Selanik kuşatması sırasında Vatatzes'in ordusunda Kumanların da olduğunu bilmekteyiz²⁹.

III. Ioannes Vatatzes'in ardılları döneminde de Kumanların Bizans ordusundaki varlığı devam etmiştir. 1256 yılında II. Theodoros Laskaris'in Selanik valisinin yanında bıraktığı birlikte 300 Kuman bulunmaktaydı³⁰. 1259 yılında Epir Hükümdarı II. Mikhaïl Dukas ve müttefikleri Sicilya Kralı Manfred ve Akhaia Prensi Guillaume Villahardouin'in ordusu ile Pelagonya Ovası'nda karşı karşıya gelen İznik ordusunda 1500 Macar, 300 Alman ücretli asker, 600 Sırp atlısı ve bir miktar Bulgar kuvvetinin yanı sıra 1500 Türk (Selçuklular kast ediliyor) ve

²⁵ İznik İmparatorluğu'nun doğu sınırı ile ilgili olarak bkz., P. Charanis, "On the Asiatic Frontiers of the Empire of Nicaea", *Orientalia Christiana Periodica*, XIII (1947), s.58-62; R. L. Wolf, "The Lascarids' Asiatic Frontiers Once More", *Orientalia Christiana Periodica*, XV (1949), s.194-197; Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Lascarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford 1975, s.98-100.

²⁶ Angold, *a.g.e.*, s.98.

²⁷ Angold, *a.g.e.*, s.98.

²⁸ Angold, *a.g.e.*, s.100.

²⁹ Bartusis, *a.g.e.*, s.26.

³⁰ Bartusis, *a.g.e.*, s.26-27.

2000 kişilik Kuman süvari birliği bulunmaktaydı. Savaş sırasında şiddetle düşmana saldıran Türk ve Kuman birlikleri sayesinde Bizans ordusu önemli bir zafer kazanmıştı³¹. 1261 Temmuz'unda İstanbul'a girerek 57 yıllık Latin işgaline son veren VIII. Mikhail Palaiologos'un muzaffer komutanı Aleksios Strategopulos'un kuvvetleri içerisinde de 800 Kuman bulunmaktaydı³².

Başkentini yeniden İstanbul'a nakledilmesinin ardından tüm dikkatin batıya çevrilmesi ile Anadolu'nun yerli askerleri gibi Kumanların da bu kez Avrupa'daki mücadelelerde kullanıldıkları göze çarpmaktadır. VIII. Mikhail'in 1263-1264, 1270-1272 ve 1275 yılındaki Avrupa seferlerinde ordusunda kalabalık sayıda Kuman askerinin varlığı bilinmektedir³³.

İmparator III. Ioannes Vatatzes'in iktidarı döneminde Bizans hizmetine giren bu Kuman topluluğu ile ilgili son kayıt II. Andronikos'un Epir kuşatması sırasında sergiledikleri disiplinsiz davranışlar ile ilgilidir. 1291 yılında Epir Despotluğu ile Napoli Krallığı arasında bir ittifak kurulmasından endişelenen Bizans yönetimi 1292 yılında Epir üzerine sefer düzenledi. Otuz bin piyade ve on dört bin süvariden ibaret olan Bizans ordusunun ana gücünü Türkler ve Kumanlar oluşturmaktaydı. Başlangıçta birkaç başarı elde eden Bizans kuvvetleri daha sonra Akhaisa Prensi'nin Epir'e yardım etmek üzere kuvvetleri ile bölgeye gelmesiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Bu harekât sırasında Kuman birliklerinin ordunun disiplinini bozan düzensiz hareketleri sonucu geri çekilme bozguna dönüşmüş ve Bizans'ın Epir seferi büyük bir hayal kırıklığı ile son bulmuştu³⁴.

Moğol istilası sonrası Bizans hizmetine alınan Kumanlardan bir kısmının da imparatorluk sarayında görev yaptıkları ve zaman içinde yüksek mevkilere geldikleri görülmektedir. Nitekim Kuman beylerinden birisinin oğlu olan Syrgiannês (Sytzigan: Sıçğan: Sıçan) vaftiz edilerek Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Palaiologos ailesinden bir kadınla ev-

³¹ Donald M. Nicol, *The Despotate of Epiros, 1267-1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*. Cambridge, 1984, 174-182; Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282 a Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge-Massachusetts 1959, s.43 vd., 65 dipnot 77; Bartussis, *a.g.e.*, s.27.

³² Grégoras, s.103 vd; *Akropolitês*, s.293 vd; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.92-93, 105; Bartussis, *a.g.e.*, s.27.

³³ Vásáry, *a.g.e.*, s.114 vd.; Türkçe çev., s.125 vd.

³⁴ Nicol, *a.g.e.*, s.38-43; aynı yazar, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2003, s.125-126.

lenmiş ve daha sonra Megas Domestikos unvanını almıştı. Onun soyundan gelenlerin Bizans İmparatorluğu'ndaki varlığı yaklaşık yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bizanslaşmış bu Kuman ailesinin son temsilcisi de ailenin ilk üyesi gibi Syrgiannês adını taşımaktaydı. Makedonya ve Trakya valiliği yapan Syrgiannês, yaşlı İmparator II. Andronikos ve torunu arasında 1320 yılında başlayan mücadelelere katıldıktan sonra gözden düşmüş ve 1334 yılında imparatorun adamları tarafından öldürülene kadar sönük bir hayat sürmüştür³⁵.

B. Alanların Nakli

Batı Anadolu'daki Türk yayılışına engel olma yolundaki ikinci girişim XIV. yüzyılın hemen başında 10000 kişilik bir Alan topluluğunun müşterek İmparator IX. Mikhail Paleologos tarafından Balkanlardan Anadolu'ya nakledilmesidir.

1261 Ağustosunda ordusunun başında İstanbul'a giren VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1282) büyük bir hayali gerçekleştirmiş oldu. Ancak devlet merkezinin İstanbul'a taşınmasının ardından yeniden bir dünya imparatorluğu olma yönündeki teşebbüsler o dönemde Bizans'ın sahip olduğu gücün çok üzerinde bir iddia idi. Anadolu'nun tüm kaynaklarının İstanbul ve Avrupa eyaletleri için harcanması, doğu sınırının güvenliğini sağlayan kuvvetlerin batıdaki mücadelelerde kullanılmak üzere götürülmeleri Bizans'ın Batı Anadolu'daki hâkimiyet sahaları için tam anlamıyla bir yıkım oldu. Savunma hattı çöken doğu sınırını güçlük çekmeden aşan Türkler, Bizans bölgelerini ele geçirdiler³⁶. Doğu sınırının ihmal edilmesinin çok ağır sonuçlar doğuracağını sonradan fark eden VIII. Mikhail, iktidarının son yıllarında Anadolu'daki durum ile ilgilenirse de artık çok geçti. VIII. Mikhail 1282 yılı sonunda öldüğünde Bizans'ın Batı Anadolu'daki arazileri neredeyse tamamen Türkler tarafından ele geçirilmişti³⁷. Anadolu'yu tamamen kaybetmek üzere olduğunu fark eden Bizans yönetimi bu tarihten sonra ordusu yok edilen Anadolu'nun savunması için yine Balkanlardan nüfus transferi yapmak veya batıdan ücretli asker getirmek gibi yöntemlere başvurdu.

³⁵ Vásáry, *a.g.e.*, s.120 vd.; Türkçe çev., 130 vd.

³⁶ Grégoras, s.153; Pakhymeres, XXIV/1, notlar Albert Failler Fransızca çev., Vitalien Laurent, Paris 1984, s.291-293; krş., Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.89-90.

³⁷ Pakhymeres, XXIV/2 notlar Albert Failler Fransızca çev., Vitalien Laurent, Paris 1984, s.633-637; VIII. Mikhail'ın Anadolu politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kónstantinos Giannakopoulos, "Hê Politiké tou Mikhaél VIII sté Mikra Asia", *HHelE*, C.9, Aúna 1980, s.135-137.

1300 yılında Tuna'nın ötesinde yaşayan Hıristiyan Alan topluluklarından gelen elçilik heyeti imparatora kendilerinden 10000 kişilik bir topluluğun Bizans hizmetine girmek istediğini bildirdi. Aileleri ile yerleşebilecekleri arazi isteyen Alanlar buna karşılık imparatorluğun Anadolu'daki Türkler ile olan mücadelesine destek vereceklerini ve Türkleri bölgeden çıkarmak için tüm güçleri ile sonuna kadar savaşacaklarını vaat ediyorlardı³⁸. Bizans yazarlarından Grêgoras, imparatorun Alanların bu teklifini "Tanrıdan gelen bir lütu" gibi büyük bir memnuniyetle kabul ettiğini, zira onun, bu sayede Türklerle karşı zafer kazanacağına inandığını yazmaktadır. Aynı yazar bu teklifin imparator tarafından kabul edilmesinin Bizans halkı tarafından tepki ile karşılandığını ve yabancı bir millet ile yapılan bu anlaşmanın sonunda imparatorluğu uçurumun kenarına sürüklediğini ifade etmektedir³⁹.

İstanbul'a gönderdikleri elçilik heyetinin çok iyi karşılanması ve taleplerinin kabul edilmesi üzerine çok geçmeden kadın ve çocukları ile birlikte 10000'in üzerinde bir Alan topluluğu başkent İstanbul önlerine geldi. Esas olarak Türklerle savaşmak üzere gelen Alanlar için para, at ve silah temin etmek gerekiyordu. İhtiyaçların bir kısmı imparatorluk hazinesinden bir kısmı ise ordunun mallarından tedarik edilmeye çalışıldı. Ancak bu yeterli olmayınca eksiklerin halktan temin edilmesi yoluna gidildi⁴⁰. Grêgoras, ülkedeki tüm şehir ve köyleri gezip aramalar yapan vergi memurlarının halkın elindeki silah ve atları topladıklarını yazmaktadır. Ağlaya sızlaya sahip oldukları her şeyi vermek zorunda kalan halk, kendilerini sözde Türklerin saldırılarından kurtarmak için toplanan bu yeni orduyu sevinç ve alkışlarla değil lanet okuyarak yolcu etti⁴¹.

Bizans hizmetine alınan Alan kuvvetlerinden bir kısmı İzmit ve çevresinin savunmasını yürüten Muzalon'un emrine verildi⁴². Geri kalan Alan kuvvetleri ise 1302 yılı ilkbaharında müşterek imparator IX. Mikhail Palaiologos'un emrinde Anadolu yakasına geçerek kamp kuracakları Manisa'ya doğru ilerlemeye başladılar. IX. Mikhail'in emrinde Alanların dışında Bizans birlikleri ve gönüllü halktan oluşan kabalık bir ordu vardı. Bu ani gelişmeyi haber alan Türkler ise durumun tam ola-

³⁸ Grêgoras, s.213.

³⁹ Grêgoras, s.213-214.

⁴⁰ Grêgoras, s.214.

⁴¹ Grêgoras, s.214.

⁴² Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins the Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*, Massachusetts 1972, s.90.

rak ne olduğunu anlayınca kadar güvenlikleri için dar ve sarp geçitlerle korunan dağlık ve ormanlık bölgelere çekildiler. Böylece eğer söylendiği gibi düşman yenilemeyecek kadar kuvvetli ise doğrudan onunla karşılaşmak yerine tuzaklar kurup ani baskınlar yapmak suretiyle mücadele edeceklerdi⁴³.

Ancak durum Türklerin endişelendiği kadar ciddi değildi. Nitekim Türklerle karşı savaşmak üzere gelen Alanlar Anadolu'ya geçer geçmez Bizans halkının mallarını yağmalamaya başlamıştı. Gelen bu kuvvetlerin düzenli askerî birliklerden ziyade şahsî kazançlarının peşinde koşan çapulcular olduğunu anlayan Türkler, saklandıkları yerlerden çıkarak saldırıya geçtiler. Düşmanlarının gücünü tartmak için önce hafif, ardından daha şiddetli saldırılar düzenleyen Türkler, imparatorluk karargâhının etrafını çevirdiler. Daha ilk saldırılar karşısında kaçmaya yüz tutan birliklerinin durumunu gören imparator, danışmanlarının da telkiniyle açık arazide baş edemeyeceğini anladığı Türklerle karşı birliklerini korunaklı Manisa'ya götürerek burada mücadele etmeye karar verdi. İmparatorun bu kararı ile hayal kırıklığına uğrayan gönüllüler evlerini ve mallarını korumak için Bizans ordugâhını terk etti⁴⁴. Hemen ardından imparatoru terk eden Alanlar, önlerine çıkan Bizans arazilerini yağmalayarak Çanakkale Boğazı'na kadar geldiler ve buradan karşı kıyıya geçerek yurtlarına geri döndüler⁴⁵.

Gözyaşları içerisinde halktan zorla toplanan vergi, silah, at ve diğer malzemeler ile dualar yerine beddualarla uğurlanan bu ordunun başarılı olma imkânının olmadığını ifade eden Grêgoras, bu başarısız teşebbüsün ardından imparatorun başkente dönerken Türklerin Midilli'nin karşı kıyılarına kadar olan tüm bölgeleri ele geçirdiğini ifade etmektedir⁴⁶.

Bu acı tecrübeye rağmen imparatorluk Alanlar ile bağlarını koparmamış ve Alan kuvvetlerinin ordudaki varlığı devam etmiştir. Nitekim II. Andronikos Palaiologos döneminde Türklerle savaşmak üzere Bizans hizmetine giren Katalan Birliği 1304 İlkbaharında Anadolu'ya geçtiğinde onlara refakat eden Bizans kuvvetleri içinde Alan askerleri de vardı⁴⁷. Yine bu Alanların Katalanların lideri Roger de Flor'un 1305

⁴³ Grêgoras, s.214-215.

⁴⁴ Laiou, a.g.e., s.90.

⁴⁵ Grêgoras, s.215; krş., Zerrin Günel Öden, "Bizans İmparatorluğu'nun Türklerle Karşı Alan ve Katalanlar İle İtîfakı", *I.U.E.F.T.D.*, Sa. 35, s.125.

⁴⁶ Grêgoras, s.215-216.

Nisanında müşterek İmparator IX. Mikhail'in Edirne'deki sarayında öldürülmesinde başrolde olduklarını görmekteyiz⁴⁸. Liderlerinin öldürülmesine kızan ve işgal ettikleri Gelibolu yarımadasını kendilerine üs haline getirerek civardaki bölgeleri talan etmeye başlayan⁴⁹ Katalanlar üzerine gönderilen Bizans ordusu içinde de yine önemli sayıda Alan süvarisi vardı⁵⁰.

1305 Mayıs'ında donanmaları Cenevizliler tarafından imha edilince⁵¹ büyük güç kaybeden Katalanlar, daha önce savaştları Türklerden yardım istemek zorunda kaldılar. Bizans'a karşı ittifak kurmak için karşı kıyıda ki Türklerle elçi gönderen Katalanların bu teklifi uygun görülünce ilk olarak beş yüz kişilik bir Türk piyade birliği gelmiş, daha sonra kısa süre içinde çok sayıda Türk Gelibolu'ya geçmişti⁵². 1305 yılında Gelibolu'ya geçen Türkler ile birleşen Katalanların Trakya'daki yağma ve talan hareketlerinden bunalan Bizans yönetimi buna son vermek için harekete geçti. Ancak 10 Haziran 1305'te Tekirdağ yakınındaki Apros (İncecik)'ta taraflar arasında meydana gelen savaşta Bizans ordusu neredeyse tamamen imha edildi⁵³. Bu mağlubiyetten birkaç gün sonra Bizans ordusunda görev yapan Türköpoller de Katalanların safına geçerek soydaşları Halil'in kuvvetlerine katılmışlardı⁵⁴. Pakhymeres, Apros savaşının ardından Katalanlara katılmak üzere Gelibolu'ya giden Türköpolleri takip eden eş ve çocuklarının Alan ücretli askerleri tarafından yakalanarak imparatora gönderildiklerini ve imparatorun da

⁴⁷ Grégoras, s.228; ayrıca bkz., Yusuf Ayönü, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, İzmir 2009, s.35.

⁴⁸ Grégoras, s.230; Pakhymeres, XXIV/4, notlar ve Fransızca çev., Albert Failler, Paris 1999, s.575-577; Ramon Muntaner, *Chronicle*, İngilizce çev., Lady Goodenough, Cambridge 2000, s.427-428; ayrıca bkz., Fuad Carım, *Tarihin Türk'e Yüklendiği Çetin Görev*, İstanbul 1965, 99-101; Laiou, "To Vyzantio ka i Hé Dysê", *Hé Historia tou Hellênikou Ethnous*, 8, Atina 1980, s.166; Frances Hernandez, "The Turks with the Grand Catalan Company, 1305-1312", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 2, 1974, s.25-26; Ostrogorsky, *a.g.e.*, 1991, s.455; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, II, Wisconsin 1976, s.606; John Julius Norwich, *Byzantium The Decline and Fall*, New York 1996, s.270-271; Şerif Başta, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, Ankara 1989, s.19.

⁴⁹ Katalanların Gelibolu'daki faaliyetleri ile ilgili olarak bkz., Ersan, "Katalanların Gelibolu ve Yöresindeki Faaliyetleri", *Çanakkale Tarihi*, I, İstanbul 2008, s.607-614, Ayönü, *a.g.e.*, s.61 vd.

⁵⁰ Muntaner, s.428.

⁵¹ Grégoras, 233-234; ayrıca bkz., Laiou, *a.g.m.*, s.167.

⁵² Grégoras, 234; ayrıca bkz., Carım, *a.g.e.*, 103-104.

⁵³ Grégoras, 235-237; Pakhymeres, XXIV/4, s.577 vd.; ayrıca bkz., Hernandez, *a.g.m.*, s.30; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.455; Norwich, *a.g.e.*, s.271-272; Ayönü, *a.g.e.*, s.65; Başta, *a.g.e.*, s.19.

⁵⁴ Grégoras, 237-238; ayrıca bkz., Carım, *a.g.e.*, s.104.

Türkopolleri yeniden kendi tarafına çekmek için onları kullandığını fakat bunda başarısız olduğunu ifade etmektedir⁵⁵.

Sonuç

Görüldüğü üzere topraklarını Türklere karşı savunmak için imparatorluk ile anlaşma yapan Alanlar bu görevlerini yerine getirmek üzere Anadolu'ya sevk edildiklerinde beklenenin aksine büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuşlardır. III. İoannes Vatatzes döneminde Anadolu'nun yerli askerleri tarafından yürütülen sınır savunmasının Balkanlardan getirilen Kumanlar tarafından desteklenmesi olumlu bir girişimdi. Zira bu girişim zaten iyi organize olmuş sınır savunma hattına taktiksel anlamda yapılan bir takviyeydi. Türkmenler gibi hızlı hareket edebilen hafif süvari birliklerinden oluşan Kumanlar soydaşları ile aynı savaş taktiklerini uyguladıklarından mevcut Bizans kuvvetlerinin bu açığı kapatmış oluyordular. Ancak XIV. yüzyılın başında II. Andronikos'un yaptığı gibi tüm umutların Alan ücretli askerlerine bağlanması büyük bir hataydı. Grêgoras'ın açıkça belirttiği üzere Bizans yönetiminin daha önce topraklarını Türklere karşı başarı ile savunan Anadolu halkını göz ardı ederek yabancı topluluklar ile ittifak kurması imparatorluk için felaket ile sonuçlandı. Kendilerine silah ve ücret temin etmek için halkın sırtına ilave vergiler koymak zorunda kalan Bizans yönetimi, askerî açıdan bir sonuç elde edemediği gibi Anadolu halkının gözündeki itibarını da tamamen yitirmişti. Bununla birlikte yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu başarısızlıklarına rağmen Alanların Bizans ordusundaki varlığı devam etmiştir. Hiç şüphesiz daha sonra imparatorluğun hizmetine girecek olan Katalan Askeri Birliği gibi yalnızca kendi komutanlarından emir alan ve Bizans İmparatorluğu'ndan ziyade kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden batılı ücretli askerler ile karşılaştırıldığında daha düşük bir ücretle kiralanan ve Bizans komutanlarının emrinde hareket etmeyi kabul eden Alanlar, bu dönemde İmparatorluk için her şeye rağmen daha cazip bir seçenektir. Nitekim birkaç yıl sonra Türklere karşı savaşmak üzere kiralanan Roger de Flor komutasındaki Katalan Askeri Birliği her ne kadar Türklere karşı zaferler kazansa da Bizans'a çok daha büyük bir felaket yaşattır⁵⁶.

⁵⁵ *Pakthimeres*, XXIV/4, s.627; ayrıca bkz., Ayönü, *a.g.e.*, s.76-77.

⁵⁶ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Öden, *a.g.m.*, s.125-129; Mehmet Ersan, "Katalanların Anadolu'daki Faaliyetleri: 1304", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Bildiriler, 18-20 Ekim 2004*, Balıkesir, s.76-84; Keith Hopwood, "The Catalan Company in Anatolia and the Turkish Conquest of the Western Seaboard", *XIV. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Bildiriler (9-13 Eylül 2002)*, I, Ankara, 2005, s. 383-390.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, yay. O. Turan, Ankara 1943; Türkçe çev. I. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- Angold, Michael, *A Byzantine Government in Exile Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford 1975.
- Angold, Michael, *The Byzantine Empire 1025-1081*, New York 1988.
- Ayönü, Yusuf, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, İzmir 2009.
- Barthold, V. V., "Ani", *IA.*, C.I, Eskişehir 1997, s.435-437.
- Bartusis, Mark C., *The Late Byzantine Army; Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1997.
- Baştav, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, Ankara 1989.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992.
- Carım, Fuad, *Tarihin Türk'e Yüklediği Çetin Görev*, İstanbul 1965.
- Cedrenus, Georgius, *Synopsis Historiarum*, II, CSHB, yay., I. Bekker, Bonn 1839.
- Charanis, Peter, "On the Asiatic Frontiers of the Empire of Nicaea", *Orientalia Christiana Periodica*, XIII (1947), s.58-62.
- Charanis, Peter, "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, 13 (1959), s.23-44.
- Charanis, Peter, "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, 3/2 (Jan., 1961), s.140-154.
- Cheyne, Jean-Claude, "Les transferts de population sous la contrainte à Byzance", *Travaux et recherches de l'UMLVT*, Lettres et Sciences humaines Les diplomacements contraints de population Marne-la-Vallée 2003, s. 45-69.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007.
- Ersan, Mehmet, "Katalanların Anadolu'daki Faaliyetleri: 1304", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu*, *Bildiriler*, 18-20 Ekim 2004, Balıkesir, s. 76-84.
- Ersan, Mehmet, "Katalanların Gelibolu ve Yöresindeki Faaliyetleri", *Çanakkale Tarihi*, I, İstanbul 2008, s. 607-614.
- Geanakoplos, Deno John, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282 a Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge-Massachusetts 1959.

- Geörgios Akropolitês, *Khronikê Syngrafê*, yay., Antônios D. Panagiôtou, Atina 2003.
- Giannakopoulos, Kônstantinos, "Hê Politikê tou Mikhaêl VIII stê Mikra Asia", *HHelE*, C.9, Atina 1980, s.135-137.
- Grêgoras, Nikêforos, *Rômaikê Historia*, C.I, (1204-1341), yay., Dêmêtrês Moshos, Atina 1997.
- Hernandez, Frances, "The Turks with the Grand Catalan Company, 1305-1312", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 2, 1974, s.25-45.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.
- Hopwood, Keith, "The Catalan Company in Anatolia and the Turkish Conquest of the Western Seaboard", *XIV. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Bildiriler (9-13 Eylül 2002)*, I, Ankara, 2005, s. 383-390.
- Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *T.D.*, Sa. 33, İstanbul 1982, s.133-146.
- İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, yay., A. Sadık Erzi, Ankara 1956; Türkçe çev., Mürsel Öztürk, I, Ankara 1996.
- Kaegi, Walter Emil, "The Contribution of Archery to Turkish Conquest of Anatolia", *Speculum*, XXXIX, January 1964, s.96-108.
- Komnena, Anna, *The Alexiad of The Princess Anna Komnena*, İngilizce çev., A. Dawes, London 1969; Türkçe çev., Bilge Umar, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1984.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.
- Laiou Angeliki E., *Constantinople and the Latins the Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*, Massachusetts 1972.
- Laiou, Angeliki E., "To Vyzantio kai Hê Dysê", *Hê Historia tou Hellênikou Ethnous*, 8, Atina 1980, s.166-183.
- Lampsidês, O. D., "O Antagônismos Metaksy tôn Kratôn tês Nikaias kai tôn Megalôn Komnênôn dia tèn Klêronomian tês Vyzantinês Ideas", *AP*, 34, (1977-78), s.3-19.
- Mango, Cyril, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2008.
- Morgan, David, *The Mongols*, Cambridge-Massachusetts 1990.
- Nicol, Donald M., *The Despotate of Epiros, 1267-1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*. Cambridge, 1984.

- Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev., Bilge Umar, İstanbul 2003.
- Norwich, John Julius, *Byzantium The Decline and Fall*, New York 1996.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991.
- Ostrogorsky, Georg, "The Palaelogi", CMH, C.IV, Cambridge 1966, s.331-387.
- Öden, Zerrin Günal, "Bizans İmparatorluğu'nun Türklere Karşı Alan ve Katalanlar İle İttifakı", *İ.Ü.E.F.T.D.*, Sa. 35, (1994), s.123-129.
- Pakhymeres, Georgios, *Relations Historiques*, XXIV/1, XXIV/2, notlar Albert Failler Fransızca çev., Vitalien Laurent, Paris 1984; XXIV/4, notlar ve Fransızca çev., Albert Failler, Paris 1999.
- Runciman, Steven, "Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü", *Belleten*, VII/27, (1943), s.549-556
- Simpat Vekayinâmesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Türk Tarih Kurumu'nda Basılmamış nüsha)
- Treadgold, Warren, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford-California 1995.
- Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford-California 1997.
- Turan, Osman *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996.
- Uçar, Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990.
- Vardan Vartabet, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1262)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937, s.154-245.
- Vásáry, István, *Cuman and Tatars Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, New York 2005; Türkçe çev., Ali Cevat Akkoyunlu, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, İstanbul 2008.
- Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire*, II, Wisconsin 1976.
- Vryonis, Speros, "Mikra Asia (1204-1453)", *HHelE*, C.9, Atina 1980, s. 316-325.
- Witteck, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev., Fatma Gül Berktaş, İstanbul 1995.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği 13-15 inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev., O.Ş. Gökyay, Ankara 1999.
- Wolf, R. L., "The Lascarids' Asiatic Frontiers Once More", *Orientalia Christiana Periodica*, XV (1949), s.194-197.
- Yınanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1934.